

schilderkunst in

Laren

schilderkunst in

Laren

Emke Raassen-Kruimel

 BOOKS

het landschap 22
dorpsgezichten
van laren en
blaricum 44
het interieur 76
figuren buiten 144
het portret 176
epiloog moderne
schilders 222

INDEX VAN KUNSTENAARS 244 KEUZE UIT DE LITERATUUR 246 COLOFON 248

inleiding

In de 19e eeuw was Laren een landelijk, tamelijk geïsoleerd dorp in 't Gooi. De bevolking bestond uit boeren die het land bewerkten en schapen hielden. Daarnaast werd er thuis bijverdiend met spinnen en weven, of werkte men in de weverijen. Om Laren te bezoeken, moest je enige moeite doen. Maar daar kwam in 1882 verandering in: door de komst van de stoomtram ontstond er een rechtstreekse verbinding met Amsterdam. Deze nieuwe reismogelijkheid bracht in de loop van de jaren tachtig steeds meer bezoekers naar Laren, waaronder veel schilders.

*Vrouw en kinderen in Larens interieur ca. 1900,
Archief Singer Laren*

IN HET SPOOR VAN DE HAAGSE SCHOOL

In die tijd was Den Haag een belangrijk centrum voor de Nederlandse schilderkunst. De Haagse School bereikte haar hoogtepunt: landschapsschilders als Hendrik Johannes Weissenbruch, Willem Roelofs, Anton Mauve en Jacob Maris, die ook naam maakte met zijn stadsgezichten. Jozef Israëls' visserstaferelen en de zeegezichten van Hendrik Willem Mesdag genoten grote bekendheid. Ze werkten allemaal in een min of meer naturalistische stijl. Ze schilderden en aquarelleerden hun onderwerpen zoals zij die zagen: op een natuurlijk manier, niet bepaald door de strikte regels die lange tijd golden. Hun kleurgebruik was tonaal, waarbij vele gradaties van een beperkt aantal kleuren. Vooral groen, bruin en grijs werden gehanteerd en in losse penseelstreken opgebracht. Zo ontstond een vorm van Nederlands impressionisme. Er waren onderling veel verschillen, maar in hun gemeenschappelijke ideeën vonden deze schilders elkaar om samen herinnerd te worden als de Haagse School. Velen van hen gingen ook op zoek naar inspiratie buiten Den Haag en vonden die in dorpen op het platteland of aan de kust. Zo werd Laren ontdekt. Waarschijnlijk was Jozef Israëls in 1874 de eerste schilder die Laren aandeed. Vervolgens kwam Albert Neuhuys, toen nog een jong en onbekend schilder die eveneens tot de Haagse school gerekend kan worden, met hem mee. Waarschijnlijk hebben zij Laren gezien zoals later de schilderes Wally Moes, die er in 1884 voor het eerst kwam, het beschreven heeft in een van haar

bundels met dorpsvertellingen: ‘Toen Laren nog het oude Laren was, lag het stil en vredig door de wijde akkers en velden omringd, en langs de mulle zandwegen stonden, gelaten en zwijgend, de huizen (...) de boerderijen verspreid, achter de heggen gedoken, de kleine woningen in groepjes of op rijen. (...) De grauwbroune rieten daken hingen bijna tot op de grond.’ Israëls en Neuhuys waren geen landschapchilders en zullen daarom het meest getroffen zijn door de interieurs van de oude huizen, die ook door Wally Moes gekarakteriseerd zijn in haar levensverhaal *Heilig ongeduld*: ‘In de huizen was alles nog

Evert Pieters in zijn atelier in Blaricum, foto Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag

Om niet in de vuile boerderijen te hoeven werken, richtten meerdere schilders in hun atelier een hoekje als Larens interieur in waar ze hun modellen lieten poseren. Ook Pieters deed dat in zijn atelier, zoals hier links achterin te zien is.

zoals het sinds honderden jaren geweest was. Het vuur brandde onder de grote schouw direct op de plaat of in de vuurpot waarboven de ketel hing, de vloeren waren

veelal nog van rode estriken (opm.: plavuizen) en de muren gewit.' Bovenal was interessant dat de bewoners in de streekdracht gekleed gingen. Het geheel had voor de schilders iets authentieks en oorspronkelijks dat in de stad verloren was gegaan. Israëls zou nog vaker in Laren terugkeren en naar aanleiding daarvan een aantal doeken schilderen. Voor Neuhuys zou Laren vanaf de jaren tachtig zelfs een onuitputtelijke inspiratiebron worden. Tot zijn onderwerpen behoorden moeders met kinderen en jonge stellen, meestal weergegeven in hun interieur, maar ook wel buiten. De populariteit van dit oeuvre veroorzaakte een grote toestroom van schilders naar het dorp, die op dit terrein ook hun geluk wilden beproeven. Tot de belangrijkste schilders behoren Hein Kever en Evert Pieters. De bekendste Nederlandse schilder die in Laren woonde, is zonder twijfel Anton Mauve. Nadat hij vanaf 1882 meerdere zomers in Laren had gewerkt, vestigde hij zich in 1885 voorgoed in het dorp, tot zijn vroege dood in 1888. Mauve behoorde in die jaren tot de succesvolste schilders van de Haagse school. Hij vond Laren toen hij, nadat de omgeving van Den Haag door stadsuitbreiding meer was verstedelijkt, op zoek was naar een landelijke streek. Mauve schilderde in Laren veel bekende landschappen, waaronder heidegezichten met schaapskudden.

Mauve was een sympathieke en sociale man die dankzij deze eigenschappen veel goede relaties en vrienden in Den Haag had. Eenmaal in Laren werd hij regelmatig door hen opgezocht en ook vaak door jongere schilders die de landschapsstijl van Mauve gingen navolgen. Zo ontstond in Laren, naast het genre van het interieur van Neuhuys, ook een landschappelijke stroming.

Wally Moes, *Portret van Anton Mauve*, zwart krijt en houtskool, 50 x 41,5 cm, langdurig bruikleen van Gemeente Laren

De schilderwijze van de Haagse school, met haar directe en vrije weergave van de waarneming van de schilder, werd kenmerkend voor de schilderkunst in Laren van de jaren tachtig en negentig van 19e eeuw en zou ook na die tijd nog door een aantal schilders worden voortgezet. Hun wat sombere kleurenpalet werd tegen 1900 doorbroken door Ferdinand Hart

Nibbrig, die beïnvloed werd door het zeer gedetailleerde en kleurrijke symbolisme dat hij op figuren toepaste én door het pointillisme dat hij onder andere voor landschappen gebruikte. Ook Co Breman maakte gepointilleerde landschappen en dorpsgezichten. Andere variaties kwamen van Gijs Bosch Reitz, met zijn door de rooms-katholieke kerk geïnspireerde onderwerpen in zijn symbolistisch georiënteerde werk. Tot die laatste stroming behoorde ook het oeuvre van Richard Roland Holst.

Pol Dom, *Te Laren. Te Laren. Te Laren op den Dom!*, O.l. inkt, sepia en gewassen inkt, 67 x 94,5 cm, Gemeente Laren

Kinderen dansen bij een draaiorgel in Laren. De titel verwijst naar een Larens dansliedje. Het woord dom is afgeleid van het Latijnse *domus* dat huis betekent en hier duidt op iemands huis en erf.

HOTEL HAMDORFF ALS ONTMOETINGSPLEK

Men trof elkaar in die tijd in het dorps-hotel 'De Vergulde Postwagen', gelegen aan de Brink, in het centrum van Laren en spoedig bekend als Hotel Hamdorff. Het werd gedreven door de weduwe Hamdorff en haar zoon Jan, die de schilders gastvrij ontvingen. Niet iedereen logeerde in dit hotel: men vond ook wel onderkomen in een ander pension of huurde een kamer bij een boer. Dat speelde overigens niet alleen in Laren, maar ook in de buurgemeente Blaricum, die ook in trek was bij de kunstenaars. Sommigen betrokken een huis in Laren, zoals Mauve, of bouwden een villa met atelier. Het cafégedeelte van Hamdorff, het zogenaamde Kroegje, was echter de plek waar men elkaar ontmoette, samen at, discussieerde of een feestje vierde. Om die reden was van de twee dorpen Laren dan ook het centrum voor de kunstenaars. Mauve was in de jaren tachtig in Hamdorff de centrale

Emanuël van Beever, *Jan Hamdorff* 1901,
potlood en rood en wit krijt, 32,7 x 24,8 cm,

< **Hotel Hamdorff** ca. 1900, Ansichtkaart,
Archief Singer Laren

> p. 14-15 **Kees Vredenburg**, *Het kroegje van Jan Hamdorff* 1921, olieverf op doek, 46 x 65,5 cm, langdurig bruikleen van Gemeente Laren

Anton Mauve, *Ezelje prik* 1887, zwart krijt op papier, geplakt op behangpapier, 30,5 x 30,5 cm, langdurig bruikleen van Gemeente Laren

persoonlijkheid, na zijn dood vormden de schilders Wally Moes en Arina Hugenholtz er de spil van de kunstenaarsgemeenschap. Vaak vingden zij nieuw aangekomen kunstenaars op en maakten hen wegwijs in de omgeving – niet alleen Nederlandse, maar ook buitenlandse schilders. Na 1890 kwamen deze steeds meer op de reputatie van Laren als pittoreske plaats af. Onder hen waren veel Amerikanen. Zij waren al voorgegaan door de beroemde Duitse schilder Max Liebermann, die dankzij Jozef Israëls in 1884 tijdens zijn huwelijksreis Laren bezocht en nog vaak terugkwam.

Martin Borgord, *Portret van Arina Hugenholtz* 1905, olieverf op doek, 80,5 x 67,5 cm

De commercieel ingestelde Jan Hamdorff had al snel de mogelijkheden van het hotel, het dorp en de in Laren geproduceerde schilderkunst ingeschat. Het hotel werd enige malen door hem uitgebreid, waaronder in 1905, zodat het plaats bood aan steeds meer kunstenaars en toeristen. Ook regelde Hamdorff atelierruimte voor schilders. Zelf kocht hij de zogenaamde Vlasschuur, waar voorheen het vlas werd verwerkt en Max Liebermann zijn voorstudies voor zijn enorme schilderij *De Vlasschuur* had gemaakt. Na een verbouwing verhuurde hij het aan diverse schilders als atelier. In een oude bedrijfsruimte in

Blaricum, de Bierbrouwerij, vonden eveneens enige schilders, onder wie Co Breman, een studio om te schilderen.

Jan Hamdorff regelde ook modellen voor de schilders en onderhandelde met kunsthandelaren om de schilderijen aan de man te brengen. Tenslotte speelde hij een prominente rol in de Larense politiek.

Max Liebermann, *Kirchgang in Laren, Kerkgang in Laren* 1899, 69x98,5 cm, Particuliere Collectie (C) Lempertz

Liebermann was een van de vele buitenlandse schilders die Laren bezochten!

LAREN COMMERCIELER NA 1900

Al snel werd Laren door de kunsthandel ontdekt. Anton Mauve had in de jaren tachtig wat dat betreft zijn kunsthandel-connecties al op het spoor van Laren gebracht. Zijn werken werden, ook na zijn dood in 1888, op flinke schaal in Nederland verkocht en, wat zijn olieverfschilderijen betreft, zelfs nog meer in het buitenland – met name in de Verenigde Staten en Canada. Dat gold ook voor het werk van de andere schilders uit de Haagse school. Naar Groot-Brittannië werd ook veel verhandeld. Larense interieurs gingen het in de Verenigde Staten ook goed doen: Neuhuys en Pieters waren daar in het begin van de 20e eeuw ontzettend populair. Beiden werden uitgenodigd om het land te bezoeken en werden daar in verzamelaarskringen als vorsten ontvangen. De vraag naar de interieurs breidde zich ook uit tot minder getalenteerde schilders en leidde tevens tot zogenaamde ‘potboilers’, letterlijk ‘om de pot te laten koken’ – schilderijen die alleen werden vervaardigd om de kost te verdienen. Door deze praktijk kreeg dit Larense genre na 1900 een minder goede naam. De landelijke pers leverde nog al eens negatief commentaar op dat soort uitingen.

De naam van Mauve werd tevens uitgebuit. Kunsthandelaar Nico van Harpen opende in 1905 aan de Molenweg zijn Larense Kunsthandel in een pand dat hij Villa Mauve noemde. Het jaar daarna begon hij met het uitgeven van een klein formaat bulletin, *Het land van Mauve*, waarin hij korte artikelen over de door hem verhandelde Larense schilders publiceerde. Intussen liep de bloeitijd van zowel het Larense

landschap als het Larense interieur ten einde, al waren er heel wat schilders die hierop voortborduurd en soms ook niet onverdienlijk. Het is deze schilderkunst die wel Larense school wordt genoemd, met name door kunsthandelaren van later in de 20e eeuw. Het is een gemakkelijk te verkopen begrip, al is het niet geheel juist: de Larense schilderkunst is voortgekomen uit de Haagse school en heeft ook een aantal eigenschappen daarvan. Een nieuwe ‘school’ met eigen ideeën was er niet. Schilders als Hart Nibbrig, Breman

Pol Dom, Affiche 1915 'Uitvoering in Hotel J. Hamdorff op dinsdag 26 januari 8 uur Ten bate van het Plaatselijke Steun Comité en het Comité voor Belgische Vluchtelingen', pastel en gouache, 88 x 67 cm, Gemeente Laren

Willy Sluiter, *Affiche de jury* 1913, pastel,
81 x 112 cm, Gemeente Laren

Sluiter tekende een affiche voor de eerste tentoonstelling in Hotel Hamdorff en deed dat op de bij

hem gebruikelijke, enigszins karikaturale manier. Van links naar rechts staan de schilders Ferdinand Hart Nibbrig, Willy Sluiter, Hendrik Jan Wolter en hoteleigenaar Jan Hamdorff. Zittend: de schilders Lammert van der Tonge en Hein Kever.

Emanuel van Beever, *Stilleven met kan en boeken*,
olieverf op doek, 40,5 x 50,5 cm

Het stilleven was niet een uitgesproken thema van de kunstenaars die in Laren hebben gewerkt. Toch is er wel een beperkt aantal voorbeelden bekend, waaronder dit doek van Van Beever.

en nog enkele andere, eerder genoemde kunstenaars vielen door hun andere stijl er al helemaal buiten. Om de aandacht op hun werk te vestigen, richtte August Legras samen met Co Breman en enkele andere schilders in 1903 de kunstenaarsvereniging De Tien op. Het doel was om naam te maken door samen te exposeren. De vereniging bestond niet lang. Succesvoller was het initiatief van Jan Hamdorff, die in 1913 bij zijn hotel een kunstzaal liet bouwen, waar tot eind jaren zeventig veel tentoonstellingen zouden plaatsvinden. De publiciteit werd goed aangepakt: Willy Sluiter ontwierp het opvallende affiche van dat jaar en zou dat nog vaker doen. In de kunstzaal vonden solo- en groepstentoonstellingen plaats en later die van de Vereniging van Beeldende Kunstenaars Laren-Blaricum, opgericht in 1921, en vanaf 1935 ook de Gooische Schildersvereniging. Op de in de kunstzaal georganiseerde tentoonstellingen was uiteenlopend werk te zien, vaak ook van kunstenaars die niet in Laren woonden.

Het dorp was in de jaren na de eeuwwisseling zeer veranderd. Na de kunstenaars ontdekten ook stedelingen Laren. Misschien kwamen ze er aanvankelijk alleen als toerist, maar in het eerste kwart van de 20e eeuw lieten veel Amsterdammers in Laren en Blaricum een villa bouwen. Dat deed in 1911 ook de Amerikaanse schilder William H. Singer Jr. met zijn villa De Wilde Zwanen, die hij inrichtte met zijn gaandeweg groeiende kunstcollectie die de basis legde voor het latere museum van Singer Laren.

Laren breidde zich sterk uit en werd steeds drukker, tot ongenoegen van degenen die Laren juist voor hun rust hadden uitgekozen. P.H. van Moerkerken wijdde er zelfs zijn boek *De ondergang van het dorp* aan. Toch

was het feit dat Laren zijn landelijke rust verloor geen belemmering voor veel intellectuelen, vrijdenkers en theosofen om er zich rond 1900 eveneens te vestigen. De bloei van de traditionele Larense schilderkunst was in de periode van de Eerste Wereldoorlog voorbij, al bleven er genoeg kunstenaars in Laren werken. Veel belangrijker werden moderne schilders die tot de Nederlandse avant-garde van die tijd behoorden, zoals Jan Sluijters, Piet Mondriaan en Bart van der Leek, die allemaal in Laren verbleven. Hun oeuvres vallen door onderwerp en stijl buiten het onderwerp van deze publicatie en worden daarom alleen kort in de epilogo besproken.

Jan Rinke, Omslag van P. Koekoek, *Jan Penseel van Laren*, Alkmaar 1919, Archief Singer Laren
Een kinderboek dat vertelt hoe een ondeugend jongentje schilder wordt in Laren.

afb. 015 **Anton Mauve**,
Het pasgeboren lam ca. 1884,
olieverf op doek, 50 x 70 cm,
Singer Laren, schenking uit
particulier bezit 2013

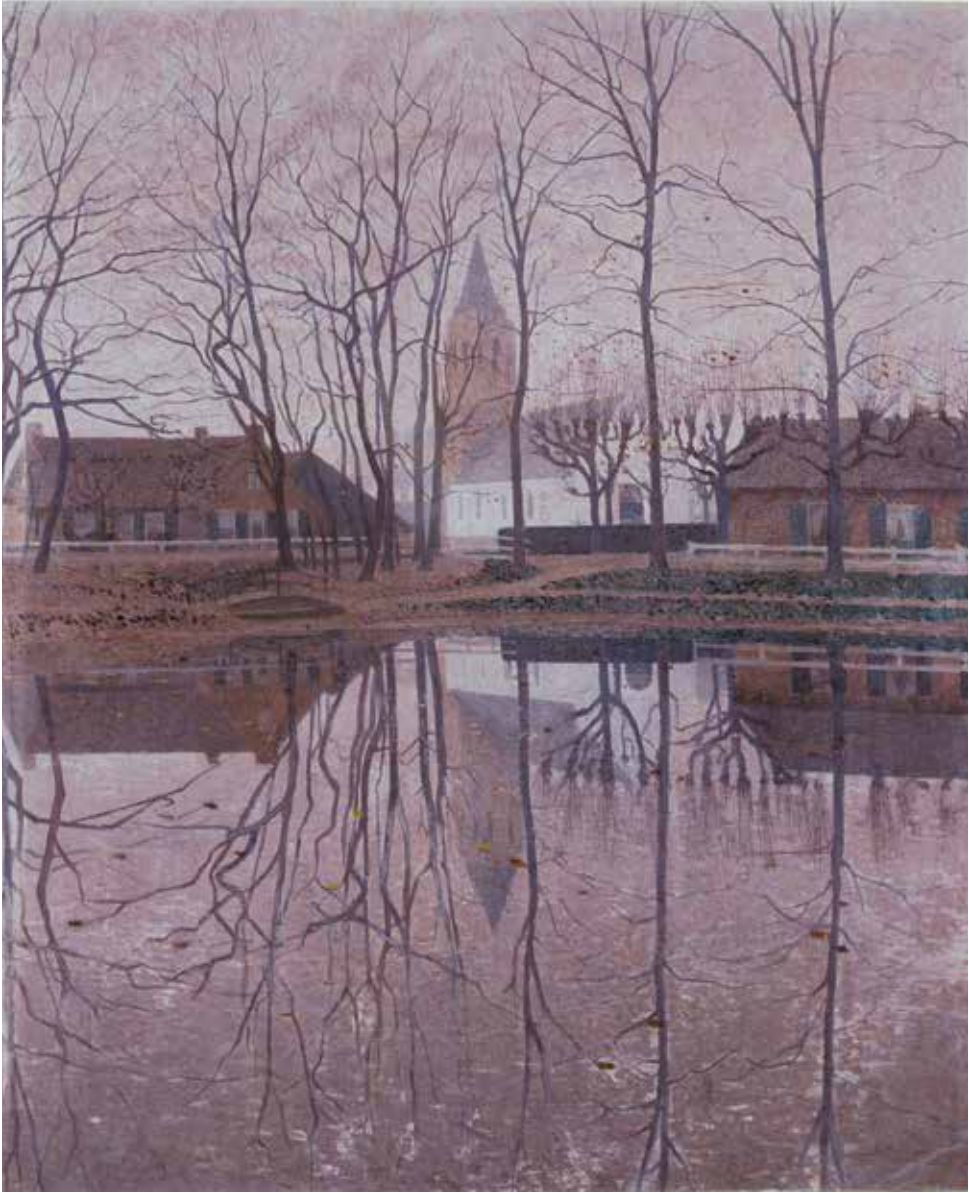
Dit is een van Anton Mauve's vele landschappen met een schaapskudde, die aan het einde van de 19e eeuw naar de Verenigde Staten werden verkocht. Daar waren

dergelijke Nederlandse onderwerpen zeer populair. Recentelijk is dit schilderij naar Nederland teruggekeerd.

afb. 016 **Anton Mauve**,
*Sneeuwlandschap bij onder-
gaande zon*, olieverf op doek,
51 x 34 cm, Singer Laren

Mauve was gefascineerd door de contrasten in een winters landschap met sneeuw. De kale berkenbomen steken scherp af tegen de bewolkte lucht. De bruine karrensporen vormen een spoor in de sneeuw en leiden de blik naar de horizon met de kar en het paard.

< afb. 045 **Ferdinand Hart Nibbrig**, *De Koesweerd* ca. 1899, olieverf op doek, 65,5 x 54,5 cm, Singer Laren

De aloude drinkplaats van het vee, de Koesweerd, aan de Brink in het hartje van Laren is door Hart Nibbrig in de paarse tonen van een winterdag geschilderd. Op de achtergrond is de Johanneskerk te zien, vroeger bekend als de N.H. kerk, met links op de hoek café Het Bonte Paard en rechts het pand dat nu restaurant Mauve is.

afb. 046 **Co Breman**, *Larense Brink bij zonschijn* 1915, olieverf op doek, 101 x 101 cm, Gemeente Laren

Breman zag de Brink heel wat kleuriger dan Hart Nibbrig. Door toetsen van verschillende kleuren

naast elkaar te zetten, zoals bijvoorbeeld het blauw en paars-rose in de lucht en het paars en turkoois in de schaduwen van de bomen, paste hij het pointillisme toe op dit zonnige doek. De toren van de Johanneskerk torent boven de daken van de huizen uit.

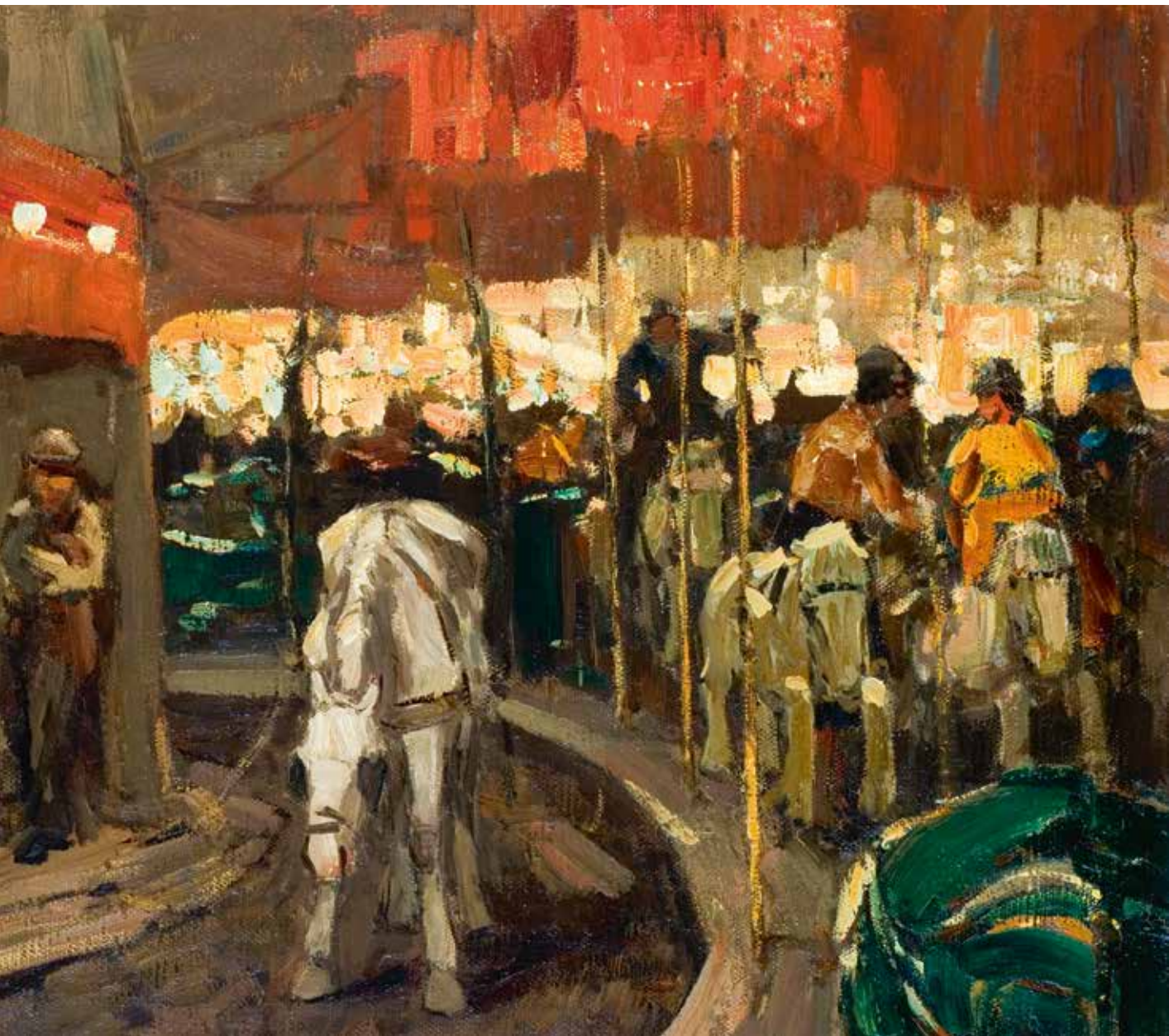
afb. 057 **Willem de Zwart**,
Kermis op de Brink te Laren
ca. 1898-1899, aquarel, 50 x
64 cm, Particuliere collectie,
Courtesy Kunsthandel Ivo
Bouwman

Sinds het einde van de 19e eeuw is de kermis een levendig gebeuren in stad of dorp dat heel wat schilders heeft geïnspireerd tot kleurrijke kunstwerken. De kermis van Laren, die begin juli plaatsvindt, is al lange tijd een begrip in de regio. Willem de Zwart die eind jaren negentig in Laren werkte, heeft enige malen de kermis geschilderd of geaquarelleerd.

> afb. 058 **Willem van Schaik**, *Het mallemolenpaard*,
olieverf op doek, 45,5 x 66 cm,
Gemeente Laren

Willem van Schaik schilderde niet alleen de draaimolen met de kinderen die zich vermaken, maar legde het accent op het zwoegende paard dat het mechanisme in beweging brengt. Toch is het geen onvrolijk tafereel. Dat komt door de verlichte achtergrond en de helderrode overkapping van de draaimolen.

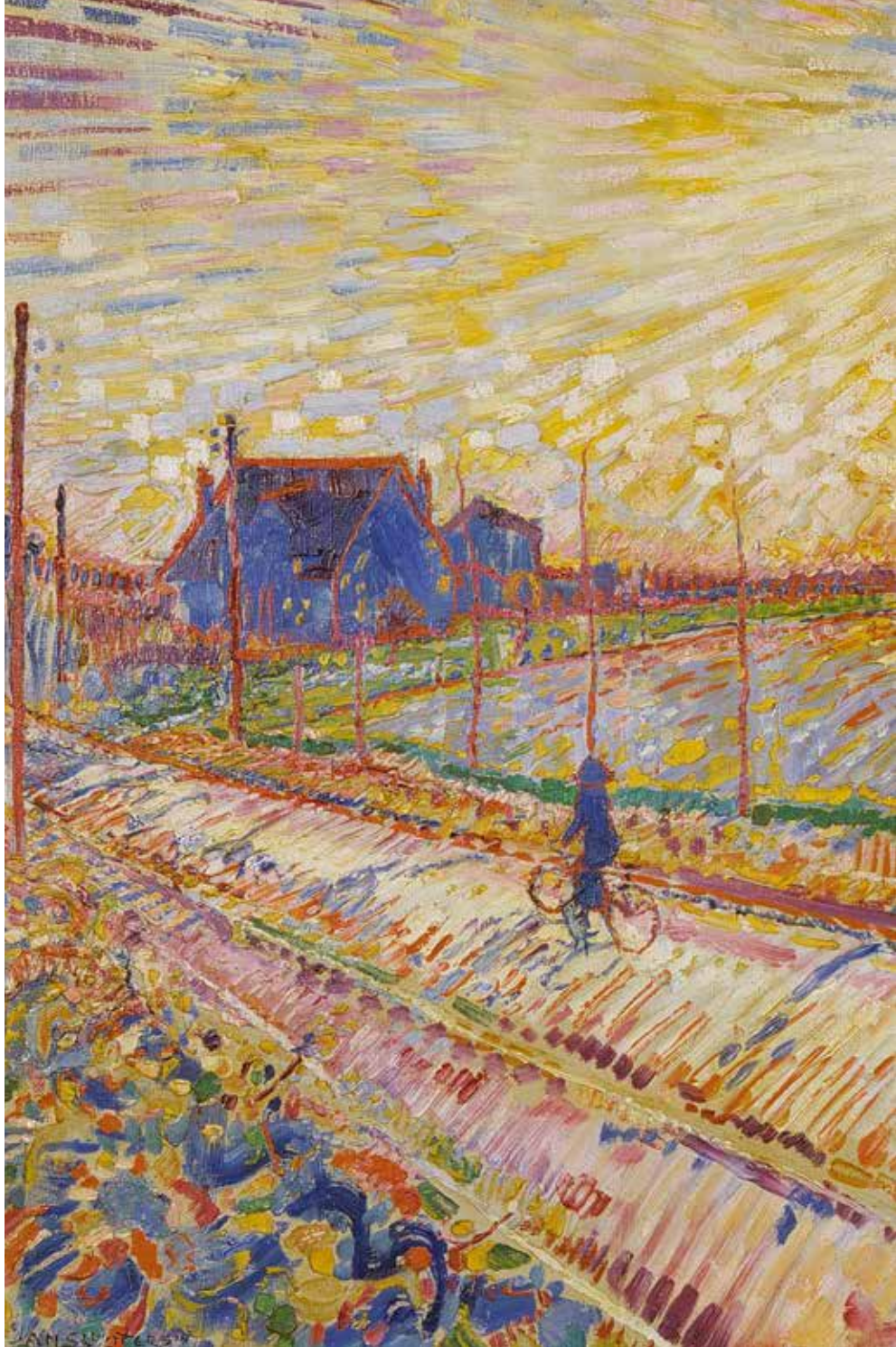

HET INTERIEUR

detail afb. 108 **Wally Moes**,
De Huizer breischool

afb. 194 **Jan Sluijters**, *Larens landschap met oktoberzon* 1910, olieverf op doek, 59 x 72 cm, Singer Laren, langdurig bruikleen van Stedelijk Museum, Schiedam

Tussen 1909 en 1911 verbleef Jan Sluijters in de Villa Vita Nuova in Laren met zijn nieuwe vriendin Greet van Cooten, die naderhand zijn tweede vrouw zou worden. Sluijters was toen al enige jaren een pionier in de moderne kunst in Nederland. In Laren schilderde hij het dorp en het landschap dat hij vanuit zijn woonplek zag zoals op dit schilderij, met forse penseelstreken in contrasterende kleuren, in divisionistische of luministische stijl.

colofon

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com
i.s.m. Singer Laren
publiciteit@singerlaren.nl
www.singerlaren.nl

TEKST

Emke Raassen-Kruimel

VORMGEVING

Miriam Schlick

Dit boek is mede tot stand gekomen dankzij een zeer gewaardeerde financiële bijdrage van

Stichting Gifted Art

© 2015 WBOOKS / Singer Laren /
Emke Raassen-Kruimel

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN 978 94 625 8105 0
NUR 646

Aan het einde van de 19de eeuw vormde het oude dorp Laren, samen met Blaricum, omgeven door het fraaie Gooise heidelandschap, een rijke inspiratiebron voor schilders, afkomstig uit de Haagse school. Jozef Israëls ontdekte Laren in de jaren zeventig, landschapschilder Anton Mauve vestigde er zich in 1884 en Albert Neuhuys werd er bekend door zijn binnenhuizen met moeder en kind. Mede door de export van de schilderkunst werd Laren bekend in binnen- en buitenland. Na 1900 werkten schilders als Ferdinand Hart Nibbrig en

Co Breman in de kleurrijke stijl van het pointillisme. De bloeitijd van de traditionele Larense schilderkunst was omstreeks 1914 voorbij, toen Laren en Blaricum ook de woonplaatsen werden van onder meer Piet Mondriaan en Bart van der Leek. In deze publicatie worden de thema's van de Larense schilderkunst na een korte introductie aan de hand van een rijke keuze aan afbeeldingen geïllustreerd. Auteur Emke Raassen-Kruimel was jarenlang hoofd van het museum van Singer Laren en publiceerde over uiteenlopende Larense onderwerpen en kunstenaars.

